

ОДЕСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ СХОДОЗНАВЦЯ В.В. ГРИГОР'ЄВА

У статті розглянуто одеський період діяльності відомого історика-сходознавця В. Григор'єва. Виділено його роботу в Одеському товаристві історії і старожитностей. Показано головні напрями наукових пошуків вченого, зокрема дослідження історії Криму та ярликів ханів Золотої Орди.

Ключові слова: *сходознавство, історія, ярлик, Крим, Одеське товариство історії і старожитностей.*

В статье рассмотрено одесский период деятельности известного историка-востоковеда В. Григорьевеа. Выделена его работа в Одесском обществе истории и древностей. Показаны главные направления научных поисков ученого, в частности исследование истории Крыма и ярлыков ханов Золотой Орды.

Ключевые слова: *востоковедение, история, ярлык, Крым, Одесское общество истории и древностей.*

The Odesa activity period of a known historian-orientalist V. Grigor'ev is examined in the article. The heed is given to his work in Odesa Society of History and Antiquities (OSHA). Scholar's main directions of scientific searches are shown, in particular – the research of Crimea history and Gold Horde khans' labels.

Key words: *orientalism, history, label, Crimea, Odesa Society of History and Antiquities.*

В останні роки в українській історичній науці приділяється увага розробці наукової біографістики. Особливо важлива роль належить біографіям відомих діячів. Вони є не лише першорядними джерелами до вивчення відповідних персоналій, а й атмосфери епохи, в якій жив і творив той чи інший діяч. Важливою методологічною проблемою сучасної історичної науки є вивчення значущих подій в історії через призму біографічного бачення.

Метою нашої статті є спроба прослідкувати, як за допомогою біографії відомого історика В. Григор'єва можна дослідити певну частину діяльності сходознавчої школи в Одеському товаристві історії та старожитностей (ОТІС).

Діяльність Одеського товариства історії і старожитностей стала предметом дослідження В. Хмарського [1; 2], И. Тунікіної [3], І. Симоненка [4]. Особистість кримознавця В. Григор'єва знайшла своє відображення в ряді публікацій А. Непомняшого [5; 6]. Однак діяльність сходознавця В. Григор'єва в Одесі та ОТІС не знайшла належного висвітлення в сучасній українській та російській історіографії. Заповнити цю прогалину і планує автор статті.

Василь Васильович Григор'єв народився 15 березня 1816 р. у Санкт-Петербурзі. Одержавши домашню освіту, 15-літній юнак став студентом історико-філологічного факультету С.-Петербурзького університету, де він обрав своєю спеціальністю східні мови. Наставником В. Григор'єва в університетських

заняттях став професор Сенковський. Після закінчення університетського курсу Василь Васильович впродовж півтора років служив у навчальному відділенні східних мов при Міністерстві закордонних справ, де велику частину часу витрачав на практичне вивчення різних мов [7, с. 650]. У цей час він активно співпрацював у «Енциклопедичному лексиконі» А. Плюшара, для якого написав значну кількість довідкових статей з історії, географії і літератури мусульманського сходу, брав участь у різних періодичних виданнях. Саме практичний досвід роботи у відділенні східних мов стали основою для майбутньої діяльності сходознавця. Перші історичні дослідження В.В. Григор'єва звернули на нього увагу наукової еліти С.-Петербурга. Рекомендації змінити дипломатичну кар'єру на наукову цілком збіглися з його бажаннями. Так, В. Григор'єв знову з'явився в столичному університеті, але вже в ранзі викладача перської мови [8, с. 85-86]. Одночасно він вивчав історію і географію Азії. Проте, новаторські ідеї молодого дослідника не завжди знаходили розуміння у його колег. Конфлікт із науковим наставником, професором Сенковським, спонукав В. Григор'єва прийняти пропозицію щодо переїзду до Одеси [9, с. 216].

30 вересня 1838 р. в Одеському Ришельєвському лицейі, зрівняному у правах з університетом, Василь Васильович одержав місце професора східних мов, а затверджений на цій посаді він був 18 грудня 1842 р. [8, с. 85-86]. Одеський період життя і творчості

вченого, що продовжувався близько 6 років, є для нас особливо цікавим, тому що саме в ці роки В. Григор'єв сформувався як вчений-сходознавець, відомий своїми працями про Крим.

22 квітня 1839 р. В. Григор'єв був прийнятий у дійсні члени Одеського товариства історії і старожитностей, у роботі якого він взяв найактивнішу участь. Історик став головним редактором першого тому «Записок Одесского общества истории и древностей», де були надруковані два з його кримознавчих досліджень, присвячених нумізматиці середньовічного Криму [10] і джерелам з історії Кримського ханства [11]. В. Григор'єв надавав великого значення пам'яткам офіційної писемності Кримського ханства, які до того часу залишалися зовсім незнайомими світовій науці. Він відзначав, що ні у вітчизняній, ні в європейській орієнталістиці дотепер ніхто не займався розшуком, збором і виданням дипломатичних, юридичних і іншого роду актів, «які існували в ханствах тюркських, що вже зникли або ще продовжували своє буття» [12, с. 1]. Обидва ярлики були подані в літографованих знімках відомого московського художника К. Тромоніна. Переклад був зроблений першим драгоманом татарської мови Азіатського департаменту МЗС Я. Ярцовим.

Раніше невідому для біографів В. Григор'єва інформацію про його поїздки, пов'язані з вивченням Криму, під час перебування на посаді професора Ришельєвського ліцею надають матеріали з особистого фонду вченого, виявлені А. Непомнящим в Російському державному історичному архіві та опрацьовані ним же в статті «Сходознавчі студії в історичному кримознавстві в першій половині XIX століття» [8].

23 липня 1839 р. керівництво ліцею прийняло рішення про відрядження В. Григор'єва до Туреччини для практичного вивчення турецької мови. Крім того, історик було доручено придбати в Туреччині східні рукописи, що стосувалися історії Криму, «які знайде такими, що заслуговують на увагу», на що Василю Васильовичу було виділено 500 рублів.

26 березня 1843 р. попечитель Одеського учбового округу Д. Княжевич писав до В. Григор'єва: «...зважаючи за потрібне перевірити успіхи в класах татарської мови в училищах Таврійської губернії, доручаю Вам негайно туди вирушити... і доповісти мені особисто про успіхи викладання в татарських класах при училищах, що Вами будуть оглянуті» [8, с. 86-87]. У повідомленні В. Григор'єва про ревізію кримськотатарських навчальних закладів дано різноманітну інформацію про стан освіти в Криму в 40-х роках XIX ст. З цього документа витікає, що В. Григор'єв відвідав татарське відділення Сімферопольської гімназії, парафіяльні училища в Бахчисараї й Карасубазарі, повітові училища в Саках і Сарабусі. Інспектор вказав на відсутність підручників і методичної літератури для вчителів, низький рівень викладання і знань учнів [8, с. 86-87].

У 1842 р. у Московському університеті В. Григор'єв захистив магістерську дисертацію «Про вірогідність ярликів, даних ханами Золотої Орди російському духівництву». Показником зрілості наукових узагальнень, зроблених 26-літнім магістром, її значимості для науки є оцінка цієї праці, складена провідним

німецьким орієнталістом Шоттом, який вважав, що це дослідження «безперечно належить до кращих монографій наукового змісту, які коли-небудь написані російськими вченими» [8, с. 86-87].

Робота В. Григор'єва не втратила актуальності і в наш час. Адже сучасне юридичне сходознавство виділяє наступні види ярликів:

- 1) укази – доповнення до основного законодавства (закони та адміністративні розпорядження);
- 2) жалувані грамоти (засвідчували судовий і податковий імунітет; дарували землі за військову службу; вводили на посаду; визначали недоторканність дипломатів і купців; давали дозвіл завідування казенними підприємствами);
- 3) договори (з рівноправними государями, з васалами, з государями-сюзеренами);
- 4) ярлики-послання (васалам і рівноправним правителям) [13, с. 135-136].

Перелічені види показують, що тематика, піднята В. Григор'євим стосовно ярликів, що надавалася російському духовенству, до цього часу не знайшла належного вивчення в сучасних сходознавчих працях.

На жаль, молодий талановитий вчений В. Григор'єв не бачив у провінційній Одесі можливостей для свого подальшого наукового росту. Він докладав усіх зусиль, щоб працювати в Московському університеті. Однак турботи про переведення в Москву, що тривали майже два роки, не увінчалися успіхом. Не бажаючи далі залишатися в провінції, В. Григор'єв у 1844 р. вийшов у відставку і переселився до С.-Петербургу, де незабаром зміг одержати посаду чиновника для особливих доручень при департаменті духовних справ іноземних сповідань в Міністерстві внутрішніх справ (1845-1851). Посада не обтяжувала В. Григор'єва, і він додатково взяв на себе обов'язки помічника редактора «Журнала Министерства внутренних дел» (ЖМВД). Редактором цього журналу був М. Надеждин, з яким В. Григор'єв близько зійшовся в Одесі. Набутий на журналістській ниві авторитет дозволив В. Григор'єву згодом заснувати свій журнал «Северное обозрение», який, не зустрівши зацікавленості широкого загалу, проіснував недовго [14, с. 126].

Безпосередній інтерес вченого до минулого Криму проявився в підготовці для «ЖМВД» оглядів археологічних досліджень, що у цей період активно проводилися на півострові А. Ашиком і Д. Карейшею. У статті «Про археологічні пошуки в Керчі» [16] В. Григор'єв докладно зупинився на дослідженні А. Ашиком Золотої кургану й описі знахідок. У висновку він помістив хронологію найбільш значимих археологічних відкриттів на Керченському півострові. Опис новорозкопаних пам'ятників В. Григор'єв запропонував у публікації «Про древні статуї, знайдені останнім часом у Керчі» [17]. Обидві названі роботи були надруковані без підпису. Атрибувати їх можна лише за фундаментальною монографією М. Веселовського «Василь Васильович Григор'єв за його листами і працями, 1816-1880», що до сьогодні є найдетальнішим дослідженням життєвого і творчого шляху сходознавця.

Авторитет вченого у світовій науці тих років підкреслюється його обранням у члени Московського археологічного товариства, Паризького азіатського

товариства, Лейпцігського товариства німецьких орієнталістів. Впродовж декількох десятиліть В. Григор'єв був співробітником Російського географічного товариства, у періодичному виданні якого він помістив ряд матеріалів про різні народи Російської імперії [15].

Істотним доповненням до загального огляду кримознавчої спадщини сходознавця, вважає А. Непомнящий, є неопубліковані наукові дослідження В. Григор'єва, що збереглися в його особистому фонді у РДІА. Усі вони не датовані. У статті «Про ярлики» розкривається їхнє значення в зовнішньополітичному і внутрішньому житті Золотої Орди, а потім і в Кримському ханстві. Загальний огляд історії півострова представлений у збереженому автографі вченого «Історичний огляд Криму», що готувався як публічна лекція. У роботі велика увага приділена мовному впливу різних народів Криму й Отаманської Порти. Цікаві статистичні дані були зібрані й узагальнені вченим у неопублікованому рукописі «Про населення татар і ногайців у Криму». Частина розрізнених рукописних записів вченого з цієї проблеми збереглася у вигляді чернеток. Ці наукові дослідження В. Григор'єва, раніше не введені

до наукового обігу, становлять значний інтерес для сучасних істориків і етнографів Криму і всього сходознавства [8, с. 86-88].

У 1878 р. Василь Васильович перестав викладати в університеті за станом здоров'я, а у 1880 р. він пішов у відставку зі своєї останньої посади – керуючого справами друку, яку він займав з 1874 р. Останні свої дні він розраховував провести у спокої, присвятивши їм науці, закінчити задумані праці. Але здійснитися цим планам, на жаль, не пощастило. Улітку 1881 р. В. Григор'єв занедужав, а 19 грудня 1881 р. помер [15].

Як публіцист, В. Григор'єв частково примикав до слов'янофілів; як учений, він виявив глибоке знання історії Сходу, вивчення якого, особливо середньоазіатського, далеко просунуто ним вперед. Саме новаторські ідеї вченого часто приводили його до конфліктів з колегами. Тому В. Григор'єв часто змінював роботу та місце проживання. Проте це не завадило йому стати одним із найвідоміших сходознавців XIX століття. Свої перші кроки на ниві сходознавства і кримознавства В. Григор'єв зробив в одеський період своєї діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хмарський В. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса: Астропринт, 2002. – 400 с.
2. Хмарський В. Відновлення археографічної діяльності Одеського товариства історії та старожитностей (1856-1860) // Историческая память. Историко-краеведческий ежегодник. – 2000. – Вып. 2. – С. 95-101.
3. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.). – СПб., 2002. – 675 с.
4. Симоненко І. Пам'яткоохоронна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 1999. – № 2. – С. 19-32.
5. Непомнящий А.А. Крымоведческие исследования в Одессе в середине XIX – начале XX века // Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 7. – С. 101-118.
6. Непомнящий А.А. Библиографический аспект историко-краеведческих исследований в Одессе у XIX ст. // Библиотечный вестник. – 2000. – № 5. – С. 35-41.
7. Коссович К.А. Об ученых трудах профессора Григорьева // ЖМНП. – 1868. – Ч. 140. – С. 649-656.
8. Непомнящий А.А. Сходознавчі студії в історичному кримознавстві в першій половині XIX століття // Схід. – Донецьк, 2003. – № 6. – С. 84-89.
9. Веселовский Н.И. Григорьев Василий Васильевич // Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского С.-Петербургского университета за истекшую третью четверть века его существования, 1869-1894. – СПб., 1896. – Т. 1. – С. 216-218.
10. Григорьев В.В. Монеты Джучидов, генуэзцев и Гиреев, битые на Таврическом полуострове и принадлежащие Обществу // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – Отд. 1. – С. 301-314.
11. Григорьев В.В. Ярлыки Тохтамыша и Сеадет-Гирея // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – Отд. 2. – С. 337-346.
12. Григорьев В.В. Ярлыки Тохтамыша и Сеадет-Гирея в литографированных снимках работы К.Я. Тромонина, с транскрипцией переводом Я.О. Ярцова, с введением и примечанием В.В. Григорьева. – Одесса, 1844. – 10 с.
13. Почакаев Р.Ю. Ярлыки ханов Золотой Орды как источник права и как источник по истории права // КодексInfo. – 2004. – Январь-февраль. – С. 134-145.
14. Историческая записка о деятельности императорского Московского Археологического общества за первые 25 лет существования. – М., 1890. – 308 с.
15. Григор'єв Василь Васильович // <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
16. [Григорьев В.В.] Об археологических поисках в Керчи // ЖМВД. – 1845. – Декабрь. – С. 426-449.
17. [Григорьев В.В.] О древних статуях, найденных в последнее время в Керчи // ЖМВД. – 1851. – Ноябрь. – С. 297-308.

Рецензенти: Котляр Ю.В., д.і.н., професор, Чорноморський державний університет ім. Петра Могили;
Дарієнко В.М., д.і.н., професор, Херсонський економіко-правовий інститут.

© Скрипник В.В., 2010

Стаття надійшла до редакції 14.12.2009 р.